

Konference: Roky přelomu. Slovensko v letech 1945–1948

Pořadatel: Ústav paměti národa a Univerzita sv. Cyrila a Metoděje v Trnavě

Datum a místo konání: 25.–26. března 2014, Trnava

Ve dnech 25.–26. března 2014 se pod záštitou a v prostorách Univerzity sv. Cyrila a Metoděje v Trnavě uskutečnila konference *Roky přelomu. Slovensko v letech 1945–1948*. Příspěvky byly rozděleny první den do dvou dopoledních a tří odpoledních bloků a druhý den dopoledne i odpoledne do dvou bloků. Vedle slovenských historiků, mj. z Ústavu paměti národa, Historického ústavu Slovenské akademie věd, Univerzity Komenského v Bratislavě a Univerzity sv. Cyrila a Metoděje v Trnavě, vystoupili i čtyři čeští historikové – Michal Pehr (Masarykův ústav a archiv Akademie věd České republiky), Jan Kalous, Milan Bárta a Libor Svoboda (všichni z Ústavu pro studium totalitních režimů). V pěti blocích prvního konferenčního dne zaznělo devatenáct přednášek, po každém bloku následovala diskuze.

První blok dopolední části se zabýval právní a správní problematikou (Michal Malatinský: *Retribuční nařízení SNR jako právní podklad retribuice na Slovensku*; Ondřej Podolec: *Vývoj veřejné správy na Slovensku v prvních poválečných letech*) a politickým aktivismem v zahraničí (Vladimír Varinský: *Slovenská poválečná emigrace a její aktivity na Slovensku v letech 1945–1948*; Ján Bobák: *Slovenská liga v Americe a otázka slovenské státnosti v letech 1945–1948*). Ve druhém dopoledním bloku zazněly příspěvky vztahující se k politickým stranám (Marek Syrný: *Demokratická strana na Slovensku v letech 1945–1948*; Tomáš Černák: *Role Júlia Ďuriše na Slovensku v době únorových událostí 1948*; Juraj Kríž: *Ján Kempný – první oběť komunistického režimu*) a kultuře (Vlasta Jaksicsová: *Slovenská kultura v letech přelomu 1945–1948*).

Juraj Kríž ve svém příspěvku připomněl osudy jednoho z prvních politických vězňů po únoru 1948, jehož věznění a odsouzení symbolicky připomíná „kontinuitu“ předúnorového a poúnorového politického režimu v poválečném Československu. Uvedl, že poslanec Demokratické strany Ján Kempný (1912–1997) se už během studia práv angažoval ve studentském katolickém hnutí, v době první Slovenské republiky byl zaměstnán v hospodářském resortu, neprojevoval se jako skalní příznivec tehdejšího politického režimu, ale ani se nestal jeho odpůrcem – nezapojil se do povstání v roce 1944. Po válce byl osloven předsedou Demokratické strany Jánem Lettrichem jako politicky „konsenzuální“ (tj. nezkompromitovaný v době Slovenské republiky) katolík s nabídkou poslaneckého mandátu za tuto stranu v Prozatímním Národním shromáždění, kterou přijal (v letech 1946–1947 byl generálním tajemníkem Demokratické strany, v období 1946–1948 byl poslancem Ústavodárného Národního shromáždění). V letech 1945–1946 se právě Kempný výrazně přičinil o to, že nedošlo v Demokratické straně k rozkolu odchodem katolíků, ač byl kritický k tomu, jak se poválečný československý stát choval vůči slovenskému katolicismu. Už před volbami v roce 1946 se dostal do konfliktu s komunisty, před jejichž agresivní politikou varo-

val, a po – pro Demokratickou stranu vítězných – volbách se stal cílem stupňovaných komunistických útoků, přičemž byl jako bývalý člen Hlinkovy slovenské lidové strany obviňován z „ľudáctví“ a kontaktů s domácím i zahraničním národoveckým hnutím zaměřeným proti tehdejšímu tzv. lidovědemokratickému režimu třetí československé republiky. V září 1947 byl společně s dalším poslancem Demokratické strany Milošem Bugárem obviněn z trestného činu přípravy úkladů o republiku (mj. z kontaktů se zatčeným představitelem slovenského odboje proti třetí československé republice Rudolfem Komanderou) a vydán Národním shromážděním k vazebnímu soudnímu stíhání. Kempný před soudem popřel svoji vinu a úspěšně se hájil, odsouzen byl až po komunistickém převratu (15. května 1948) k šesti letům odnětí svobody, trest vykonal v plném rozsahu. Po propuštění v roce 1953 pracoval až do důchodu jako dělník a technický pracovník.

V prvním bloku odpolední části se přednášející zaměřili na ideologické aspekty poválečného období (Branislav Kinčok: *Za společný cíl. Viliam Široký a Gustáv Husák v letech 1945–1948*; Michal Pehr: *Edvard Beneš a Slovensko*; Juraj Krištofík: *Soudní procesy s velitelem POHG v Novém Městě nad Váhem Jozefem Gašparíkem a staroturinským vládním komisařem Júliusem Tomkem*). Druhý odpolední blok přinesl témata spojená s bezpečnostní politikou a bezpečnostními službami (Matej Medvecký: *Zabezpečování bezpečnosti Slovenska. IV. odbor Pověřenectva vnitra*; Martin Vitko: *Porovnání všeobecné situace na Slovensku v roce 1946 s obdobím 1. a 2. československé republiky očima příslušníků SNB z českých zemí*; Jan Kalous: *Budování nového bezpečnostního aparátu v letech 1945–1948 jako politikum*; Milan Bárta: *Bezpečnostní politika vedení KSČ 1945–1948*; Libor Svoboda: *Pouťorové změny v bezpečnostním aparátu*).

Jan Kalous uvedl, že ti, kdo byli po válce dominující komunistickou stranou jmenováni do vysokých funkcí ve státně bezpečnostních a zpravodajských složkách, byli od počátku stranicky školeni a úkolováni s cílem směřovat k vývoji, který nastal v únoru 1948, a ve své tříleté poválečné činnosti v tomto smyslu také kontinuálně pracovali. Poukázal na pozoruhodnou situaci v roce 1945 – na to, že v době zásadní společenské změny se *Košický vládní program* na rozdíl od armády nezabýval bezpečnostními složkami a jejich organizací. Starý bezpečnostní aparát zanikl na Slovensku už v únoru 1945 (v celém Československu v červnu téhož roku) a byl modifikován do nového modelu, přičemž nelze říci, že by jeho noví pracovníci byli jen „proletářskými kádry“, jako tomu bylo později v padesátých letech – vedle partyzánů či příslušníků tzv. revolučních gard mezi nimi byli mimořádně vzdělaní a inteligentní lidé. V resortu měl značný vliv komunistický předák Rudolf Slánský, ač se nestal ministrem vnitra, jak bylo původně plánováno. Starší generace funkcionářů se dostávala do střetu s novou generací, v konfliktu byli lidé jako Bedřich Reicin a Karel Vaš na jedné straně a Štěpán Plaček, Bedřich Pokorný a Zdeněk Toman na straně druhé, docházelo i k soupeření jednotlivých částí bezpečnostních složek, nicméně všichni komunističtí příslušníci se dokázali sjednotit na hlavním zadání své strany, tj. pracovat tak, aby se oslabily pozice nekomunistických stran ve státní správě, což se jim ovšem vůbec nezdařilo na ministerstvu spravedlnosti a dokonce do jisté míry ani na ministerstvu vnitra a ve státně bezpečnostních složkách. Přednášející rovněž zmínil, že komunisté dosazení do vyšších pater státně bezpečnostního aparátu měli intenzivní kontakty se

sovětskou ambasádou a dodávali tam materiály, které dále putovaly do Moskvy. Po přijetí zákona o národní bezpečnosti v červenci 1947 se zpravodajská složka a státně bezpečnostní složka na přelomu let 1947 a 1948 sloučily a v parlamentu probíhala diskuze, jak sjednocené složky kontrolovat, ale před komunistickým únorovým převratem se k žádnému řešení nedospělo. Nelze říci, že představitelé nekomunistických stran tehdy byli zcela naivní, ale faktem je, že v době, kdy došlo k mocenskému střetu, zjistili, že působení komunistů v bezpečnostní oblasti těžce podcenili. Např. v braně bezpečnostním materiálu pro vedení národně socialistické strany z počátku roku 1948 stálo: *Souhrnně lze označit obsazení vedoucích míst ve správní a bezpečnostní službě za tak vážné, že v případě, posoudilo-li by ústředí KSČ situaci za zralou, mohlo by dojít i k převzetí moci KSČ tzv. suchou cestou bez jakékoliv možnosti vnitřního odporu. Nutno tedy si uvědomit, že se nejedná o stranickou příslušnost, nýbrž skutečně o republiku.*

V třetím odpoledním bloku zazněly příspěvky zabývající se náboženskou problematikou (Róbert Letz: *Katolícké Slovensko putuje. Rok 1947 – rok poutí*; Ivan A. Petranský: *Malé křesťanské denominace na Slovensku v letech 1945–1949*; Rastislav Karaba: *Politické aktivity katolíckých kňazů na Slovensku v letech 1945–1949*).

Róbert Letz v úvodu svého vystoupení, které bylo vrcholem prvního konferenčního dne, poznamenal, že téma náboženských poutí je v kontextu konference marginální jen zdánlivě a že toto téma nelze opomíjet (což platí i o kontextu současné historiografie). Poutě se u katolíků i dalších náboženství vyznačují tím, že velké skupiny lidí jsou ochotné opustit pohodlí svých domovů a vydat se pěšky na cestu, která je vede k posvátnému místu. U katolíků má pouť několik významů – ukazuje symbolicky připravenost věřícího kráčet cestou víry, sleduje očistění, změnu života a náboženskou obrodu, vede k potvrzení kolektivní i individuální náboženské identity, plní i sociální funkci, která se projevuje v setkávání lidí a jejich vzájemném sblížení, potvrzování vyznávání stejných hodnot a navazování známostí – často i s cílem najít dobrého životního partnera. Poutě jako masové akce lze vnímat také jako velmi citlivý barometr společenského klimatu, jako reakci věřících na aktuální problémy společnosti, jako výraz pocitů, tužeb, očekávání, emocí, či naopak zklamání a nejistoty. Tomuto tématu se v odborné literatuře dosud věnovalo velmi málo pozornosti. Velké společenské změny po skončení druhé světové války přinášely vedle mnoha nadějí i nové problémy, u katolíckých věřících, kteří tvořili většinu obyvatelstva Slovenska, se tyto pocity vyjevily ve zvýšené návštěvnosti poutních míst (což byl fenomén objevující se ve všech evropských zemích, kde žili katolíci – v Polsku, Česku, Německu, Itálii, Francii atd.). Masové náboženské poutě katolíků na Slovensku v tomto období byly úzce spojeny s mariánskou úctou, která zesílila ve středověku a nové impulsy získala po zjeveních 19. a začátkem 20. století. Na Slovensku existovalo po druhé světové válce 33 živých poutních míst, z nichž 31 bylo zasvěceno Panně Marii. Reakce katolíckého obyvatelstva na mocenské zásahy, jako např. postavení církevního školství, výrazné omezování katolíckého tisku nebo zatýkání katolíckých laiků či dokonce kněží, byla pokojná a inteligentní – protest se projevil v nošení malých křížků na klopách kabátů, což však způsobovalo velké podráždění zejména u aktivních komunistů; to se projevovalo slovním i fyzickým napadáním osob nosících křížky a zároveň psaním protináboženských článků (nošení křížků bylo prezentováno jako politický protest

mj. propojený s hnutím usilujícím o samostatnost Slovenska). Křížky se mezi věřící rozšiřovaly různými způsoby; mezi nejaktivnější v tomto smyslu patřil salesián působící v Trnavě František Kubala, který v listopadu 1945 koupil v Brně 10 tisíc křížků, z nichž 6 tisíc odevzdal salesiánům, aby je prodávali nebo darovali na poutích – za tyto aktivity byl od roku 1946 vyšetřován Státní bezpečností, později – v roce 1949 – byl odsouzen a uvězněn. V období od července do září 1945 se uskutečnily čtyři velké náboženské poutě, v roce 1946 byly organizace a celkový zájem o poutě ještě intenzivnější; šlo zejména o zvýšený zájem věřících katolíků manifestovat navenek svoji víru v době nejistoty a dát tak najevo katolickou soudržnost (například v Šaštíně se sešlo 35 tisíc poutníků, další významné poutě se uskutečnily 15. srpna 1946 na Starých Horách s celoslovenskou účastí či 8. září 1946 v obci Marianka s účastí 50 tisíc poutníků). V komunisticky orientovaných periodikách tehdy zaznívaly invektivy proti velké účasti pracujících, kteří na poutích plýtvají silami, jež by mohli lépe využívat ve prospěch národa a hospodářství ve výrobě. Rok 1947 pak lze podle přednášejícího z hlediska poutí považovat za vyvrcholení krátké náboženské obrody na Slovensku po roce 1945: *Situace na Slovensku byla velmi napjatá. Katolická církev i přes vícera memoranda, výzvy adresované vládním představitelům i snahám Demokratické strany nedosáhla žádných zásadnějších změn, které by vedly k zlepšení jejího postavení. Pokud poutě v roce 1946 vyjadřovaly kromě náboženských citů také náznaky protestu, očekávání a naděje na zlepšení, poutě v roce 1947 lze z tohoto hlediska považovat spíše za projev úzkosti a obav z budoucnosti.* Hovořilo se o napětí mezi Sovětským svazem a jeho „vazalskými“ státy na jedné straně a západními státy na straně druhé a v této souvislosti i o hrozbě dalšího vojenského světového konfliktu. Dalším problémem byly množící se útoky na katolickou církev a její představitele a paralyzování Demokratické strany útoky na její katolické křídlo. Výrazným faktorem byl i politický proces s bývalým prezidentem Slovenské republiky Jozefem Tisem, který byl popraven 18. dubna 1947, spojený s nebývalými bezpečnostními opatřeními a zatýkáním. Za náboženský akt a zároveň politický protest (s účastí asi 20–30 tisíc osob) a rozloučení s Tisem lze považovat křížovou pouť z Bratislavy do Marianky, kterou uspořádali slovenští katoličtí akademici 11. května 1947 (kříž, který byl nesen celou trasou poutí, vyhotovili studenti umělecké školy v Bratislavě). Další náboženské pouti v Šaštíně se 18. května 1947 zúčastnilo 50 tisíc poutníků, ale během celého měsíce května se v Šaštíně vystřídalo na 200 tisíc poutníků a obec se stala předmětem intenzivního zájmu Státní bezpečnosti. V neděli 15. června 1947 se ve vícerech slovenských městech (Bratislavě, Ružomberoku, Košicích, Trnavě) uskutečnily průvody na počest Ježíšova božského srdce. Pouti v Levoči 2. července 1947 a tamní mše biskupa Jána Vojtašáka se zúčastnilo na 100 tisíc poutníků (největší účast v slovenských dějinách), pouti na Staré Hory na svátek sv. Cyrila a Metoděje uskutečněné 5. a 6. července 1947 se zúčastnilo 60 tisíc poutníků. Závěrem přednášející shrnul význam poutí a dalších zmíněných aktivit: *Oživení katolicismu na Slovensku bylo přirozeným důsledkem konce války a současně i reakcí na zásah státní moci namířený zejména proti římskokatolické církvi, proto je možné ho považovat za výraz odhodlání bránit náboženskou svobodu jako výrazný znak slovenské národní a kulturní identity.*

Druhý den konference se nesl ve znamení spíše regionálních a dílčích hospodářských a sociálních témat doplňujících první den konference zaměřený více na celoslovenská či případně československá témata ve sledovaném poválečném období.

V prvním bloku dopolední části zazněl příspěvek Margity Kánikové (z Trnavy) *První předseda Národního výboru v Trnavě po volbách v roce 1946 a jeho spolupracovníci* pojednávající o Imrichu Ikrényovi z řad slovenské Demokratické strany a jeho osudech v přelomovém období, kdy se budovala v poválečném chaosu nová správa města. Přednášející plasticky představila životní osudy tohoto muže, který se vždy snažil vše řešit ohleduplně, jeho politickou opatrnost, ale i souboje s nastupující totalitní mocí. Rovněž se dotkla i příznačného odstranění tohoto regionálního politika z funkce a jeho následného pronásledování a osudu v době komunistického režimu, kdy byl pro neoznámení údajného trestného činu v letech 1949–1951 vězněn, a jeho dalšího následného pronásledování. Zajímavostí je, že tato kapitola v místních dějinách je dodnes živou záležitostí a mnozí se o ní bojí otevřeně hovořit. Námět spojený s pořadatelským městem konference pak ještě doplnil Peter Sokolovič (Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě), který se v příspěvku *Únor 1948 a Trnava* věnoval průběhu únorového puče v Trnavě a tomu, jakým způsobem převzala nová totalitní moc město plně do vlastních rukou. Regionálnímu politickému tématu se věnoval i příspěvek Juraje Jankecha (Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici) v druhém dopoledním bloku – *Aktivita politických stran v okrese Povážská Bystrica a poválečné demokratické volby 1946 v okrese Povážská Bystrica* – v souvislosti s předvolební kampaní na jaře 1946.

Z prvního bloku dopolední části bych rád vyzdvihl ještě příspěvek Jerгуše Sivoše (Ústav paměti národa) nazvaný *Soustředovací tábor pro Němce na kežmarském hradě v letech 1945–1946*. Otázka odsunu slovenských Němců stojí tradičně v pozadí celé problematiky odsunu sudetoněmeckého obyvatelstva. Tato skutečnost je bezesporu ovlivněna relativně malým počtem sudetoněmeckého etnika na slovenském území v porovnání s českými zeměmi. Slovenští Němci žili především ve větších městech, přičemž velkou roli při německém osidlování hrála středověká hornická minulost některých slovenských měst. Na tyto slovenské Němce se po válce rovněž vztahovaly prezidentské dekrety. Jerгуš Sivoš velmi plasticky popsal snahu poválečných úřadů co nejrychleji dosáhnout tzv. očisty od Němců právě na příkladu Kežmaroku. Záhy po osvobození vznikl soustředovací tábor pro všechny Němce z města a blízkého okolí. Přesné datum jeho vzniku není možné dohledat. Poměry v tomto táboře však byly děsivé. Nedostatek potravin, špatná hygiena, špína, epidemie, to vše byly znaky provázející táborovou každodennost, které se jen velmi pozvolna měnily. Tábor existoval až do léta 1946 a v době svého „rozkvětu“ soustřeďoval přes 800 Němců. Na podobné téma hovořil i v druhém bloku Martin Garek z trnavské univerzity, když popisoval podmínky pracovního tábora v Ustie nad Oravou, kam byli po válce pro změnu soustřeďováni lidé ať už v dobové terminologii označovaní jako nepřizpůsobiví (např. Cikáni), anebo z trestu ve smyslu poválečné retribuice či příslušníci národnostních menšin. Nucená, většinou těžká manuální práce nebyla dobově vnímána jen jako forma trestu, ale jejím prostřednictvím mělo být dosaženo převýchovy a následně mělo dojít k začlenění těchto občanů do nového systému.

V odpolední části převažovaly příspěvky zabývající se hospodářskými otázkami a postavením rolníků. Vyzdvihl bych zejména příspěvek Zbyška Šustka (Slovenská numismatická společnost při Slovenské akademii věd) – *Přídělový systém na Slovensku v průběhu let 1945–1953*. Přídělový systém na Slovensku našel své uplatnění již v době druhé světové války, a to v letech 1940 a 1941. Tento systém tak začal platit na Slovensku daleko později než v českých zemích a nebyl ani tak důsledný. V přídělovém systému existovaly rovněž velké regionální rozdíly a v průběhu války si vytvářela svůj vlastní systém i jednotlivá města. Tato skutečnost vyvolávala dokonce jistou závist nacistického Německa a okolních zemí postižených válkou. Po vypuknutí Slovenského národního povstání se však zásobovací situace podstatně zhoršila. Po osvobození a znovuoobnovení Československa byl převzat přídělový systém z Protektorátu Čechy a Morava, přičemž slovenské lístky nebylo možné používat v českých zemích a naopak. Také hodnota přidělovaných potravin byla v obou částech společného státu rozdílná. Podoby lístků a přídělový systém se jen velmi pozvolna sjednocovaly. Například až od roku 1951 byly vydávány lístky na celý měsíc a dávky byly v celé republice stejné. Přídělový systém byl zrušen až v roce 1953 v souvislosti s měnovou reformou.

Z celého jednání této mezinárodní konference je plánováno vydání kolektivní monografie, která by měla vyjít do konce letošního roku. Vzhledem k předneseným příspěvkům je velká naděje, že bude cenným přínosem pro poznání vývoje dějin třetí československé republiky, resp. její slovenské části.

◆ Michal Pehr